Qabul qilindi: 24-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 29-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 05-oktabr 2026-yil

TERMINOLOGIK BAZALAR VA ZAMONAVIY TARJIMON FAOLIYATI

Olimjonova Maftunaxon Omiljon qizi
Namangan davlat chet tillar instituti talabasi
E-mail: maftunaolimjonova568@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada terminologik bazalarning zamonaviy tarjimon faoliyatidagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Tarjima jarayonida terminlarning aniqligi, izchilligi va yagona shaklda qo‘llanilishi tarjima sifatini belgilovchi muhim omillardan biri sifatida yoritiladi. Terminologik bazalardan foydalanish tarjimonning ish samaradorligini oshirish, vaqtni tejash hamda sohaviy terminlarni to‘g‘ri va izchil tarjima qilish imkonini beradi. Maqolada elektron terminologik bazalar, ularning tarjima dasturlari bilan integratsiyasi, terminlarni boshqarish usullari hamda zamonaviy tarjimon kompetensiyasini rivojlantirishdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, terminologik bazalardan samarali foydalanishda yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: terminologiya, terminologik baza, tarjimon, tarjima jarayoni, tarjima sifati, termin, terminologik boshqaruv, avtomatlashtirilgan tarjima, tarjimon kompetensiyasi, elektron lug‘at.

Kirish

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda turli tillar o‘rtasidagi ilmiy, texnik, iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalar tobora kengayib bormoqda. Ushbu jarayonda tarjima faoliyati muhim kommunikativ vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, ilmiy-texnik va professional matnlarni tarjima qilishda terminlarning to‘g‘ri, aniq va izchil qo‘llanilishi tarjima sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli zamonaviy tarjimon faoliyatida terminologik bazalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Terminologiya muayyan fan, texnika yoki kasb-hunar sohasiga oid maxsus tushunchalarni ifodalovchi birliklar tizimidir. Har bir sohaning o‘ziga xos terminologik

tizimi mavjud bo‘lib, tarjimon ushbu terminlarni nafaqat lingvistik jihatdan, balki mazmun va soha nuqtayi nazaridan ham to‘g‘ri anglay olishi zarur. Bir terminning turli matnlarda turlicha tarjima qilinishi mazmuniy noaniqlikka, kommunikativ xatolarga va tarjima sifatining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy tarjima jarayonida elektron lug‘atlar, terminologik ma’lumotlar bazalari, tarjima xotirasi (Translation Memory), kompyuter yordamida tarjima qilish vositalari (CAT tools) va boshqa raqamli texnologiyalardan keng foydalanilmoqda. Terminologik bazalar tarjimonga muayyan soha terminlarini tizimli ravishda saqlash, yangilash va kerakli vaqtda tezkor foydalanish imkonini beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi terminologik bazalarning zamonaviy tarjimon faoliyatidagi o‘rnini aniqlash, ularning tarjima sifati va tarjimon mehnat samaradorligiga ta’sirini tahlil qilishdan iborat.

Terminologik baza tushunchasi

Terminologik baza — muayyan soha yoki bir nechta sohalarga tegishli terminlar, ularning ekvivalentlari, ta’riflari, kontekstual qo‘llanilishi va boshqa lingvistik ma’lumotlarni tizimli ravishda saqlovchi elektron ma’lumotlar majmuasidir. Bunday bazalarda odatda terminning manba tilidagi shakli, maqsad tilidagi ekvivalenti, ta’rifi, grammatik xususiyatlari, sohaga tegishliligi va foydalanish konteksti kabi ma’lumotlar mavjud bo‘ladi.

Oddiy ikki tilli lug‘atdan farqli ravishda terminologik baza faqat so‘z va uning tarjimasini taqdim etish bilan cheklanmaydi. Unda terminning muayyan sohada qanday ma’noda qo‘llanishi, qaysi variant afzal ekani va boshqa terminlar bilan qanday munosabatda bo‘lishi haqida qo‘shimcha ma’lumotlar ham berilishi mumkin. Shu jihatdan terminologik baza tarjimon uchun nafaqat lug‘aviy, balki amaliy va professional vosita hisoblanadi.

Masalan, ingliz tilidagi “security” termini turli sohalarda turlicha ma’noda qo‘llanishi mumkin. Axborot texnologiyalari sohasida u “xavfsizlik”, iqtisodiyot yoki moliya kontekstida esa muayyan boshqa terminologik ma’nolarni anglatishi mumkin. Tarjimon terminologik bazadan foydalanish orqali terminning aynan shu matndagi sohaga mos

ekvivalentini aniqlashi mumkin.

Zamonaviy tarjimon faoliyatida terminologik bazalarning o‘rni

Zamonaviy tarjimonning asosiy vazifalaridan biri matn mazmunini bir tildan ikkinchi tilga to‘g‘ri va aniq yetkazishdir. Bunda terminlarning izchil qo‘llanilishi alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, katta hajmdagi hujjatlar, texnik qo‘llanmalar, ilmiy maqolalar, shartnomalar va tibbiy hujjatlarni tarjima qilishda bir xil terminning matn davomida yagona shaklda berilishi talab etiladi.

Terminologik bazalar tarjimonga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- kerakli terminni tez topish;
- terminning tasdiqlangan tarjima variantidan foydalanish;
- bir xil terminning turli shakllarda tarjima qilinishining oldini olish;
- katta hajmdagi matnlarni qisqa muddatda tarjima qilish;
- tarjima sifatini oshirish;
- muayyan mijoz yoki tashkilot talablariga mos terminologiyadan foydalanish;
- yangi terminlarni muntazam ravishda bazaga kiritib borish.

Shuningdek, terminologik bazalar tarjimonning individual tajribasini tizimlashtirish imkonini beradi. Tarjimon o‘z faoliyati davomida uchragan yangi terminlarni bazaga kiritib borishi va keyingi tarjimalarda ulardan foydalanishi mumkin. Natijada terminologik baza tarjimonning professional bilimlarini jamlovchi muhim vositaga aylanadi.

Terminologik bazalar va tarjima sifati

Tarjima sifatini ta’minlashda terminologik izchillik muhim mezonlardan biridir. Ayniqsa, texnik va ilmiy matnlarda bitta terminning turli joylarda turlicha tarjima qilinishi o‘quvchida tushunmovchilik tug‘dirishi mumkin. Terminologik bazalardan foydalanish bunday muammolarning oldini olishga yordam beradi.

Masalan, bir texnik hujjatda ingliz tilidagi “user interface” termini “foydalanuvchi interfeysi” sifatida belgilangan bo‘lsa, tarjimon matnning barcha qismlarida aynan shu variantdan foydalanishi mumkin. Bu esa matnning yaxlitligi va terminologik izchilligini ta’minlaydi.

Terminologik bazalar, shuningdek, tarjima jarayonida subyektivlikni kamaytiradi.

Tarjimon har safar terminning yangi tarjima variantini izlab vaqt sarflamasdan, avval tasdiqlangan ekvivalentdan foydalanadi. Bu ayniqsa bir nechta tarjimon ishtirok etadigan yirik loyihalarda muhimdir.

CAT vositalari va terminologik bazalar

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi tarjimonlik faoliyatining mazmunini ham o‘zgartirmoqda. Bugungi kunda professional tarjimonlar kompyuter yordamida tarjima qilish vositalaridan keng foydalanmoqda. Bunday tizimlarda tarjima xotirasi va terminologik bazalar muhim tarkibiy qismlardan hisoblanadi.

Tarjima xotirasi avval tarjima qilingan segmentlarni saqlaydi va o‘xshash yoki takrorlanuvchi matnlar uchraganda ularni tarjimonga taklif qiladi. Terminologik baza esa muayyan terminlarning tasdiqlangan ekvivalentlarini ko‘rsatadi. Ushbu ikki vositaning birgalikda qo‘llanilishi tarjimon ishining tezligi va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Biroq texnologiyalardan foydalanish tarjimonning lingvistik va professional bilimlarini to‘liq almashtira olmaydi. Dastur tomonidan taklif etilgan terminni kontekst asosida baholash, uning ma’nosini aniqlash va kerak bo‘lganda tuzatish tarjimonning zimmasida qoladi. Shu sababli zamonaviy tarjimon texnologik vositalardan foydalanish bilan bir qatorda yuqori darajadagi lingvistik va sohaviy kompetensiyaga ham ega bo‘lishi kerak.

Terminologik bazalarni shakllantirish muammolari

Terminologik bazalarni yaratish va yuritish jarayonida bir qator muammolar yuzaga kelishi mumkin. Birinchidan, yangi terminlarning muntazam paydo bo‘lishi mavjud bazalarni doimiy ravishda yangilab borishni talab qiladi. Fan va texnika taraqqiyoti natijasida yangi tushunchalar va terminlar vujudga keladi.

Ikkinchidan, ayrim terminlarning bir nechta tarjima variantlari mavjud bo‘lishi mumkin. Bunday holatda tarjimon yoki terminologiya mutaxassisi eng maqbul variantni tanlashi kerak. Tanlovda terminning mazmuni, sohaviy xususiyati, til me’yorlari va amaliy qo‘llanish chastotasi hisobga olinadi.

Uchinchidan, turli tashkilot va kompaniyalarning o‘z terminologik standartlari bo‘lishi

mumkin. Shu sababli tarjimon umumiy terminologik manbalardan tashqari, muayyan buyurtmachi yoki tashkilotning maxsus terminologik bazasidan ham foydalanishi talab etiladi.

Yana bir muhim masala — terminologik bazalarning sifatidir. Noto‘g‘ri yoki eskirgan ma’lumotlar bazaga kiritilgan taqdirda, ular keyingi tarjimalarda ham takrorlanishi mumkin. Shuning uchun terminologik bazalarni muntazam tekshirish, tahrirlash va yangilash zarur.

Zamonaviy tarjimon kompetensiyasida terminologik bilimlarning ahamiyati

Bugungi tarjimon faqat ikki yoki undan ortiq tilni biluvchi mutaxassis emas, balki axborot texnologiyalaridan foydalana oladigan, terminologiyani boshqarish ko‘nikmalariga ega bo‘lgan professional sifatida shakllanmoqda. Zamonaviy tarjimonning kompetensiyasi lingvistik, kommunikativ, madaniy, texnologik va sohaviy bilimlarni o‘z ichiga oladi.

Terminologik bazalar bilan ishlash ko‘nikmasi tarjimonning texnologik kompetensiyasining muhim qismi hisoblanadi. Tarjimon terminlarni izlash, ularni tekshirish, yangi terminlarni bazaga kiritish va mavjud ma’lumotlarni tahrirlash imkoniyatlarini bilishi kerak.

Bundan tashqari, tarjimon terminologik qaror qabul qilish qobiliyatiga ham ega bo‘lishi lozim. Har qanday terminning avtomatik ravishda bazada mavjud bo‘lishi uning muayyan kontekstda to‘g‘ri ekanligini anglatmaydi. Tarjimon kontekstni tahlil qilishi, terminning mazmunini aniqlashi va maqsad tilida eng mos variantni tanlashi kerak.

Terminologik bazalardan foydalanishning amaliy jihatlari

Zamonaviy tarjima amaliyotida terminologik bazalardan foydalanish nafaqat tarjima jarayonini tezlashtirish, balki tarjima matnining mazmuniy va terminologik yaxlitligini ta’minlash imkonini ham beradi. Ayniqsa, bir xil terminlar ko‘p marotaba takrorlanadigan katta hajmdagi hujjatlarni tarjima qilishda terminologik bazalarning ahamiyati yanada ortadi. Masalan, texnik yo‘riqnomalar, farmatsevtika hujjatlari, huquqiy shartnomalar va ilmiy tadqiqotlarda terminlarning yagona shaklda qo‘llanilishi muhim talab hisoblanadi.

Terminologik bazalarning yana bir muhim afzalligi — tarjimonning vaqtini tejashidir. Tarjimon har bir yangi terminni alohida qidirish o‘rniga, mavjud ma’lumotlar bazasidan foydalanishi mumkin. Bu esa ish unumdorligini oshiradi va tarjima jarayonida yuzaga

kelishi mumkin bo‘lgan xatolarni kamaytiradi. Bundan tashqari, terminologik bazalar bir nechta tarjimon ishtirok etadigan loyihalarda ham katta ahamiyatga ega. Bir loyiha doirasida barcha tarjimonlar bir xil terminologik manbadan foydalansa, yakuniy matnning uslubiy va terminologik birligi ta’minlanadi.

Terminologik bazalarni shakllantirishda terminlarni to‘g‘ri tanlash va tasniflash alohida e’tibor talab qiladi. Har bir terminning manba tilidagi shakli bilan bir qatorda uning maqsad tilidagi ekvivalenti, ta’rifi, sohasi va zarur hollarda foydalanish konteksti ko‘rsatilishi maqsadga muvofiq. Bu ma’lumotlar tarjimonga terminni faqat lug‘aviy jihatdan emas, balki kontekstual jihatdan ham to‘g‘ri tanlash imkonini beradi.

Shuningdek, terminologik bazalarni muntazam yangilab borish zarur. Fan va texnologiyaning jadal rivojlanishi natijasida yangi tushunchalar va terminlar doimiy ravishda paydo bo‘lmoqda. Ayniqsa, axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt, biotexnologiya va raqamli iqtisodiyot kabi sohalarda yangi terminlarning paydo bo‘lish tezligi yuqori. Shuning uchun tarjimon mavjud terminologik bazani doimiy ravishda boyitib borishi va eskirgan terminlarni qayta ko‘rib chiqishi lozim.

Terminologik bazalardan foydalanishda tarjimonning kasbiy mas’uliyati ham muhim o‘rin tutadi. Elektron bazada mavjud bo‘lgan har qanday tarjima variantini avtomatik ravishda to‘g‘ri deb qabul qilish mumkin emas. Termin muayyan matnning mazmuni, uslubi va sohasi bilan bog‘liq holda tahlil qilinishi kerak. Shu sababli texnologik vositalar tarjimonning professional bilim va tajribasini to‘ldiruvchi vosita sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Terminologik bazalarning istiqbollari

Kelajakda sun’iy intellekt va mashinaviy o‘rganish texnologiyalarining rivojlanishi terminologik bazalarning funksional imkoniyatlarini yanada kengaytirishi mumkin. Aqlli terminologik tizimlar matnni avtomatik tahlil qilish, yangi terminlarni aniqlash, ularning ehtimoliy ekvivalentlarini taklif qilish va terminlarning kontekstdagi qo‘llanilishini baholash imkoniyatiga ega bo‘lishi kutilmoqda.

Biroq bunday texnologiyalardan foydalanishda inson nazorati saqlanib qolishi zarur. Chunki tilning ko‘p ma’noliligi, milliy-madaniy xususiyatlari va kontekstga bog‘liq ma’no

o‘zgarishlari avtomatik tizimlar uchun murakkab masalalardan hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, kelajakdagi tarjimon faoliyati inson tajribasi va raqamli texnologiyalarning uyg‘unlashuvi asosida rivojlanadi.

Demak, terminologik bazalar zamonaviy tarjimon uchun oddiy elektron lug‘at emas, balki professional faoliyatni tashkil etish, tarjima sifatini nazorat qilish va terminologik izchillikni ta’minlashga xizmat qiluvchi muhim axborot resursidir. Ulardan to‘g‘ri va samarali foydalanish tarjimonning mehnat unumdorligini oshirish bilan birga, yuqori sifatli va professional tarjimalar yaratishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge.
2. Bowker, L. Computer-Aided Translation Technology: A Practical Introduction. University of Ottawa Press.
3. Cabré, M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications. John Benjamins.
4. Pym, A. Exploring Translation Theories. Routledge.
5. Newmark, P. A Textbook of Translation. Prentice Hall.
6. Sager, J. C. A Practical Course in Terminology Processing. John Benjamins.
7. ISO 1087. Terminology work and terminology science — Vocabulary.
8. ISO 17100. Translation services — Requirements for translation services.